

УДК 347.191.4

Т. В. Давидюк

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕДСТАВНИЦТВА ІНТЕРЕСІВ ОБМЕЖЕНО ДІЄЗДАТНИХ ОСІБ У ВНУТРІШНЬКОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИНАХ

Розглянуто особливості представництва інтересів обмежено дієздатних осіб у внутрішньокорпоративних відносинах і запропоновано зміни до чинного законодавства з цього питання.

Питання, пов'язані з представництвом прав та інтересів у корпоративних відносинах, практично не вивчалися, що, з одного боку, є негативним аспектом, а, з іншого, дозволяє провести наукове дослідження та внести пропозиції як теоретичного характеру, так і практичної спрямованості з обраної до вивчення проблематики без потреби спиратися на чийсь погляд чи спростовувати їх. Окремого дослідження заслуговує законне представництво у внутрішньокорпоративних відносинах акціонерів (учасників), обмежених судом у дієздатності, адже законодавець повинен приділяти особливу увагу захисту і забезпеченню суб'єктивних прав і законних інтересів вказаних суб'єктів.

Метою статті є виявлення особливостей представництва інтересів обмежено дієздатних осіб у внутрішньокорпоративних відносинах та внесення пропозицій щодо змін до чинного законодавства з цього питання.

Внутрішньокорпоративні відносини характеризуються певним суб'єктивним складом, який у разі представництва у внутрішньокорпоративних відносинах у господарському товаристві не відрізняється від аналогічного складу у корпоративних правовідносинах взагалі – це саме підприємницьке товариство (юридична особа – як центральний суб'єкт корпоративних відносин) та його учасники (засновники, члени, акціонери, вкладники).

У цілому у відносинах представництва беруть, як правило, участь три суб'єкта: особа, чий інтерес представляють, представник і третя особа [8, с. 198]. У випадках представництва у внутрі-

шньокорпоративних відносинах залишатиметься ця ж загальна схема. Особою, чії інтереси представляють, може бути фізична чи юридична особа, держава чи територіальна громада (як учасники корпоративних відносин). Представником акціонера – фізичної чи юридичної особи – на загальних зборах акціонерного товариства (далі – АТ) може бути фізична особа або уповноважена особа юридичної особи, а представником акціонера – держави чи територіальної громади – уповноважена особа органу, що здійснює управління державним чи комунальним майном, як це передбачається у ст. 39 Закону України «Про акціонерні товариства» [3]. І, нарешті, третьою особою у випадках представництва у внутрішньокорпоративних відносинах буде сама корпоративна організація.

Фізична особа – акціонер (учасник), чії інтереси представляють, як правило, є дієздатною. Дієздатна особа характеризується: здатністю до діяльності; правом на здійснення дій юридичного характеру та відповідальністю за свої вчинки [6, с. 134]. Статті 34, 35 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) з цього приводу закріплюють наступні тези: повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла вісімнадцяти років (повноліття); у разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває повної цивільної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу; повна цивільна дієздатність може бути також надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і працює за трудовим договором, а також неповнолітній особі, яка записана матір'ю або батьком дитини; повна цивільна дієздатність може бути надана фізичній особі, яка досягла шістнадцяти років і бажає займатися підприємницькою діяльністю, причому повна цивільна дієздатність набувається з моменту реєстрації особи як підприємця; повна цивільна дієздатність, надана фізичній особі, поширюється на усі цивільні права та обов'язки [2].

Статтею 30 ЦК України передбачено, що цивільну дієздатність має фізична особа, яка усвідомлює значення своїх дій та може керувати ними. Усвідомлення значення своїх дій має місце лише тоді, коли фізична особа розуміє не тільки характер власних дій, а й передбачає їх наслідки. Керування діями знаходить свій прояв у спроможності фізичної особи своєю волею вирішувати питання про вчинення певних дій чи утримання від них, з урахуванням усіх обставин, що мають місце в конкретній життєвій ситуації. Отже, здатність усвідомлювати значення своїх дій і спроможність керувати ними є невід'ємними якісними ознаками фізичної особи. Ці ознаки залежать від віку фізичної особи та психічного стану її здоров'я [9, с. 84]. Таким чином, обсяг цивільної дієздатності не може бути однаковим для усіх фізичних осіб. Залежно від віку фізичної особи цивільна дієздатність за обсягом поділяється на такі види:

– часткова цивільна дієздатність малолітньої особи (ст. 31 ЦК України);

– неповна цивільна дієздатність неповнолітньої особи (ст. 32 ЦК України);

– повна цивільна дієздатність повнолітньої особи, неповнолітньої особи у разі реєстрації її шлюбу (ст. 34 ЦК України) та емансипованої особи (ст. 35 ЦК України).

Залежно від психічного стану здоров'я може мати місце обмеження цивільної дієздатності фізичної особи (ст. 36 ЦК України).

Розкриваючи поняття і сутність представництва, Є. О. Харитонов зазначав, що в найзагальнішому вигляді представництвом є використання правосуб'єктності одних осіб для реалізації прав та обов'язків і захисту прав інших осіб. Також вчений звертає увагу на те, що за допомогою представництва створюються додаткові можливості здійснення прав і виконання обов'язків учасниками цивільних правовідносин, забезпечується більш повний захист їх суб'єктивних прав [7, с. 289].

Отже, постановимо ряд запитань, на які необхідно дати відповідь у процесі дослідження. По-перше, які права та обов'язки стосуються акціонера (учасника), обмеженого у цивільній дієздатності. По-друге, якими нормами забезпечується правове становище таких осіб. По-третє, хто може бути представником такого акціонера (учасника), чим будуть підтверджені його повноваження та, власне, яке коло повноважень надається та хто його окреслює.

Стаття 3 Конституції України проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю в Україні, це характеризує демократичну, соціальну і правову державу. Також Основний Закон у ст. 21 закріплює положення, що усі люди є вільними і рівними у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними [1].

Зважаючи на вищевикладені норми Основного Закону, особи з обмеженою дієздатністю нарівні з іншими фізичними особами можуть брати участь у суспільних відносинах, у тому числі внутрішньокорпоративних, через своїх представників. Кожною простою акцією АТ її власнику-акціонеру надається однакова сукупність прав, включаючи права на: 1) участь в управлінні АТ; 2) отримання дивідендів; 3) отримання у разі ліквідації товариства частини його майна або вартості частини майна товариства; 4) отримання інформації про господарську діяльність АТ. Одна проста акція товариства надає акціонеру один голос для вирішення кожного питання на загальних зборах, крім випадків проведення кумулятивного голосування, згідно зі ст. 25 Закону України «Про акціонерні товариства». Акціонери, які є власниками простих акцій товариства, можуть мати й інші права, передбачені актами законодавства і статутом АТ.

Стаття 29 цього ж Закону окреслює обов'язки акціонерів: дотримуватися статуту, інших внутрішніх документів АТ; виконувати рішення загальних зборів, інших органів товариства; виконувати

свої зобов'язання перед товариством, у тому числі пов'язані з майновою участю; оплачувати акції у розмірі, в порядку та засобами, що передбачені статутом АТ; не розголошувати комерційну таємницю та конфіденційну інформацію про діяльність товариства. Акціонери можуть також мати інші обов'язки, встановлені цим та іншими законами. Закон України «Про господарські товариства» у ст. 10 та 11 [4] закріплює аналогічні права учасників господарських товариств у контексті врахування особливостей кожної конкретної організаційно-правової форми господарського товариства.

Зважаючи на викладене, відповімо на перше питання, поставлене нами у дослідженні. Усі перелічені вище права та обов'язки у внутрішньокорпоративних відносинах повною мірою стосуються таких категорій акціонерів (учасників), як особи, обмежені у цивільній дієздатності. Жодних обмежень з цього приводу законодавець не робить, що цілком зрозуміло і правильно. Крім того, законодавцем передбачається можливість закріплення в установчих документах корпоративної організації та інших прав і обов'язків стосовно участі осіб у внутрішньокорпоративних відносинах. Також слід звернути увагу на положення ст. 29 Закону України «Про акціонерні товариства», де закріплюється можливість укладення договору між акціонерами, який може містити специфічні корпоративні права і обов'язки. Відтак, обмежено дієздатні особи мають рівне правове становище з іншими учасниками (акціонерами) у внутрішньокорпоративних відносинах, незважаючи на певні межі та обмеження, встановлені загальним цивільним законодавством. Проте механізм реалізації суб'єктивних корпоративних прав і виконання корпоративних обов'язків чинним законодавством не встановлений. У зв'язку з наведеним маємо два аспекти – або застосовувати загальні норми про представництво, або, враховуючи специфіку корпоративних відносин, напрацювати власний механізм їх реалізації.

Враховуючи обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, зважимо на заборону на підставі рішення суду самостійно вчиняти правочини щодо розпорядження майном (оплатного і безоплатного відчуження та ін.) чи іншими правами без згоди піклувальника. Одержання заробітку, пенсії, стипендії, інших доходів особи, яка обмежена у дієздатності, та розпорядження ними здійснюються піклувальником (ст. 37 ЦК України). Перелік доходів, вказаних у статті, не є вичерпним, тому під дію обмежень підпадають дивіденди за акціями, відсотки та інші доходи за цінними паперами тощо.

Суд може обмежити цивільну дієздатність особи у двох випадках: якщо вона страждає на психічний розлад, який істотно впливає на її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними; якщо вона зловживає спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо і тим ставить себе чи свою сім'ю, а також інших осіб, яких вона за законом зобов'язана утримувати, у скрутне матеріальне становище. Цивільна

дієздатність фізичної особи є обмеженою з моменту набрання законної сили рішенням суду про це, передбачається ст. 36 ЦК України, тобто обмеження цивільної дієздатності завжди поширюється лише на майбутнє. Обмеження судом цивільної дієздатності фізичної особи не є саме по собі підставою для визнання недійсними правочинів, укладених нею до набуття законної сили рішенням суду про це [9, с. 115]. Над особою, обмеженою судом у цивільній дієздатності, встановлюється піклування та призначається піклувальник. Це слід враховувати в разі посвідчення правочинів за участю відповідних осіб. Піклувальник може призначатися як одночасно з обмеженням цивільної дієздатності, так і окремим рішенням суду про призначення піклувальника (ст. 60 ЦК України). Повноваження піклувальника виникають з моменту набрання законної сили рішенням суду про це і підтверджуються посвідченням піклувальника встановленої форми, що видається органом опіки та піклування.

Таким чином, законним представником особи, обмеженої у цивільній дієздатності, у внутрішньокорпоративних відносинах є піклувальник, повноваження якого підтверджуються відповідним посвідченням та рішенням суду. Вважаємо, що до Закону України «Про акціонерні товариства» необхідно ввести норму, яку викласти таким чином: представником акціонера, цивільна дієздатність якого обмежена, на загальних зборах та в інших випадках є фізична особа, призначена судом як піклувальник, яка має при собі відповідне посвідчення. При цьому необхідно зазначити, що в разі представництва інтересів підопічного піклувальник повинен надати особі, яка проводить загальні збори акціонерів або веде реєстр акціонерів, для встановлення своєї особи та повноважень як посвідчення, так і відповідне рішення суду. Під час реалізації своїх повноважень поза загальними зборами, представляючи інтереси підопічного, піклувальник надає відповідне рішення суду до наглядової ради товариства, а у випадку, коли наглядова рада відсутня (ч. 2 ст. 51 Закону України «Про акціонерні товариства») – до виконавчого органу – правління товариства. Аналогічну норму слід внести й до Закону України «Про господарські товариства» відносно представництва інтересів учасника, цивільна дієздатність якого обмежена.

Цивільне законодавство України дозволяє призначити особи, дієздатність якої обмежено, декількох піклувальників (ч. 5 ст. 63 ЦК України). При цьому призначення піклувальників особі, над якою раніше вже було встановлене піклування, здійснюється органом опіки та піклування, а не судом. Зважаючи на це, пропонуємо до законів України «Про акціонерні товариства» та «Про господарські товариства» внести норму наступного змісту: представляючи інтереси акціонера (учасника), піклувальник, призначений органом опіки та піклування, надає відповідним органам товариства для встановлення своєї особи та повноважень посвідчення і відповідне рішення органу опіки та піклування.

У випадку призначення особі декількох піклувальників усі вони мають рівний обсяг прав і обов'язків щодо підопічного. Зокрема, у разі вчинення підопічним правочинів, що виходять за межі дієздатності, достатньо згоди одного з піклувальників [9, с. 117]. Декілька піклувальників (опікунів), як правило, призначається у разі, якщо у особи, цивільна дієздатність якої обмежена, є майно в іншій місцевості [5, с. 108]. І це цілком логічно, зважаючи на необхідність перебування піклувальника біля нього. Однак, у повній мірі це не стосується декількох піклувальників у внутрішньокорпоративних відносинах.

Розглянемо ситуацію, коли на загальні збори прийшли представляти інтереси особи, цивільна дієздатність якої обмежена, декілька піклувальників. Кращий варіант, коли хтось один, за домовленістю між ними, представлятиме інтереси підопічного. У протилежному випадку доведеться реєструвати того представника, якого призначено піклувальником пізніше. Таку норму слід сформулювати в законах України «Про акціонерні товариства» та «Про господарські товариства». Перевірити це можна тільки шляхом аналізу рішень суду (органу опіки та піклування). Якщо у когонебудь із піклувальників (опікунів) буде відсутнє таке рішення, то він втрачає можливість бути зареєстрованим на загальних зборах відповідно до п. 2 ч. 3 ст. 39 Закону України «Про акціонерні товариства», який наголошує, що реєстраційна комісія має право відмовити в реєстрації акціонеру (його представнику) лише у разі відсутності в акціонера (його представника) необхідних документів, які надають йому право участі у загальних зборах акціонерів, відповідно до законодавства.

Частина 2 ст. 37 ЦК України наголошує, що особа, обмежена в цивільній дієздатності, може вчиняти лише дрібні побутові правочини. Правочин вважається дрібним побутовим, якщо він задовольняє побутові потреби особи, відповідає її фізичному, духовному чи соціальному розвитку та стосується предмета, який має невисоку вартість (ст. 31 ЦК України). За згодою піклувальника здійснюються дві групи правочинів: правочини щодо розпорядження майном, наслідком яких є припинення права власності або інших майнових прав обмежено дієздатної особи на майно, тобто на речі, сукупність речей, майнові права та обов'язки (ст. 181 ЦК України) (договори купівлі-продажу); інші правочини, які виходять за межі дрібних побутових. Зрозуміло, що правочини, які укладаються у внутрішньокорпоративних відносинах, виходять за межі самостійної можливості підопічного, і здійснюються за його згодою. У зв'язку з викладеним, до законів України «Про акціонерні товариства» та «Про господарські товариства» необхідно внести норму наступного змісту: правочини, які укладаються у внутрішньокорпоративних відносинах акціонером (учасником), цивільна дієздатність якого обмежена, виходять за межі його самостійної

можливості та вчиняються за згодою піклувальника, який повинен діяти в інтересах обмежено дієздатного акціонера (учасника).

Чинне законодавство не визначає форми згоди піклувальника на вчинення підопічного правочинів, як і не визначає моменту отримання цієї згоди. Надаючи згоду, піклувальник не набуває прав сторони правочину, не може підписувати його за підопічного, вимагати виконання правочину та нести відповідальність у разі його невиконання (неналежного виконання) підопічним. Учасником правовідносин, які виникли внаслідок укладання правочину, є не піклувальник, а підопічний. Правочин, укладений без згоди піклувальника, коли така згода необхідна, може бути визнаний судом недійсним за позовом піклувальника, який може ініціювати визнання його недійсним (ст. 223 ЦК України) [2]. Іншим особам закон такого права не дає.

Проаналізувавши вищенаведене, пропонуємо закони України «Про акціонерні товариства» та «Про господарські товариства» доповнити нормою наступного змісту: згода піклувальника на вчинення акціонером (учасником) правочину може виражатися як усно, так і письмово; у першому випадку це можливо за обов'язковою присутністю піклувальника під час укладання правочину; у другому випадку згода письмово виражається, як у разі присутності піклувальника на момент укладання правочину, а саме, коли він ставить свій підпис на документі разом із підписом підопічного (учасника товариства, акціонера); так і за його відсутності, за умови, що підопічний (учасник товариства, акціонер) надасть документ, яким піклувальник дає свою згоду на укладення правочину стосовно конкретного предмета, на певних умовах, а його підпис буде нотаріально посвідчений.

Частиною 4 ст. 37 ЦК України передбачена можливість піклувальника письмово дозволити фізичній особі, цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно одержувати заробіток, пенсію, інші доходи та розпоряджатися ними. Зрозуміло, що мова може йти і про дивіденди тощо. Тому пропонуємо закони України «Про акціонерні товариства» та «Про господарські товариства» доповнити нормою наступного змісту: у дозволі фізичній особі – акціонеру (учаснику), цивільна дієздатність якої обмежена, самостійно одержувати дивіденди, інші доходи від участі у товаристві, піклувальник може визначити вид прибутку та розмір грошової суми, яку необхідно отримати; дозвіл складається піклувальником письмово у довільній формі.

Стаття 38 ЦК України передбачає можливість поновлення цивільної дієздатності в судовому порядку у випадках: вичуження фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена, або такого поліпшення її психічного стану, який відновив у повному обсязі її здатність усвідомлювати значення своїх дій та (або) керувати ними; у разі припинення фізичною особою зловживання спиртними напоями, наркотичними засобами, токсичними речовинами тощо.

Піклування, встановлене над фізичною особою, у таких випадках припиняється на підставі рішення суду про поновлення цивільної дієздатності. Зважаючи на викладене, вважаємо за необхідне зобов'язати особу, цивільну дієздатність якої поновлено, після набрання рішенням законної сили подати його до наглядової ради товариства, а у разі, якщо її не має – до правління останнього, закріпивши зазначену вимогу в законах України «Про акціонерні товариства» та «Про господарські товариства».

Таким чином, зважаючи на викладене, можна зробити кілька висновків:

1) усі права та обов'язки, передбачені кодексами України, законами України «Про акціонерні товариства» та «Про господарські товариства», повною мірою стосуються акціонера (учасника), обмеженого у цивільній дієздатності;

2) до законів України «Про акціонерні товариства» та «Про господарські товариства» необхідно внести наступні норми, які вилучити таким чином:

– представником акціонера, цивільну дієздатність якого обмежено, на загальних зборах та в інших випадках є фізична особа, призначена судом як піклувальник, яка має при собі відповідне посвідчення; піклувальник повинен надати особі, яка проводить загальні збори акціонерів або веде реєстр акціонерів, для встановлення своєї особи та повноважень як посвідчення, так і відповідне рішення суду. У разі реалізації своїх повноважень поза загальними зборами, представляючи інтереси акціонера (учасника), піклувальник подає відповідне рішення суду до наглядової ради товариства, а у випадку, коли наглядова рада відсутня – до виконавчого органу – правління товариства;

– представляючи інтереси акціонера (учасника), над яким раніше вже було встановлене піклування, піклувальник, призначений органом опіки та піклування, подає відповідним органам товариства для встановлення своєї особи та повноважень посвідчення і відповідне рішення органу опіки та піклування;

– якщо на загальні збори товариства прийшли представляти інтереси акціонера (учасника), цивільну дієздатність якого обмежено, декілька піклувальників, то можливо щоб хтось один, за домовленістю між ними, представляв інтереси підопічного. У протилежному випадку необхідно реєструвати того представника, якого призначено піклувальником пізніше;

– правочини, які укладаються у внутрішньокорпоративних відносинах акціонером (учасником), цивільну дієздатність якого обмежено, виходять за межі його самостійної можливості і здійснюються за згодою піклувальника; згода піклувальника на вчинення акціонером (учасником) правочину може виражатися як усно, так і письмово; у першому випадку це можливо за обов'язковою присутністю піклувальника під час укладання правочину; у другому випадку згода письмово виражається, як у разі присутності піклува-

льника на момент укладання правочину, а саме, коли він ставить свій підпис на документі разом із підписом підопічного (учасника товариства, акціонера); так і за його відсутності, за умови, що підопічний (учасник товариства, акціонер) надасть документ, яким піклувальник дає свою згоду на укладення правочину стосовно конкретного предмета, на певних умовах, а його підпис буде нотаріально посвідчений;

– у дозволі фізичній особі – акціонеру (учаснику), цивільну дієздатність якого обмежено, самостійно одержувати дивіденди, інші доходи від участі у товаристві, піклувальник може визначити вид прибутку та розмір грошової суми, яку необхідно отримати; дозвіл складається піклувальником письмово у довільній формі;

– акціонер (учасник), дієздатність якого поновлено, після набрання рішенням законної сили зобов'язаний подати його до наглядової ради товариства, а у разі, якщо її немає – правлінню останнього.

Список літератури: 1. Конституція України : від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. 2. Цивільний кодекс України : від 18.03.2004 // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492. 3. Про акціонерні товариства : закон України від 17.09.2008 № 514-V / Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 50–51. – Ст. 384. 4. Про господарські товариства : закон України від 19.09.1991 № 1576- XII // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 49. – Ст. 682. 5. Гражданский кодекс Украины : Комментарий / под ред. Харитонова Е. О., Калитенко О. М. – Изд. 3-е. – Харьков : Одиссей. – Т. 1. – 2005. – 832 с. 6. Ожегов С. И. Словарь русского языка : ок. 57000 слов / С. И. Ожегов ; под ред. чл.-корр. АН СССР Н. Ю. Шведовой. – 17-е изд., стереотип. – М. : Рус. яз., 1985. – 797 с. 7. Харитонов Е. О. Гражданское право Украины : учебник / Е. О. Харитонов, А. В. Старцев, Е. И. Харитонова. – Изд. 4-е. – Харьков : Одиссей, 2008. – 920 с. 8. Цивільне право України : підручник : у 2 кн. / за ред. О. В. Дзера, Н. С. Кузнецової ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Юрінком Інтер. – Кн. 1. – 2002. – 720 с. 9. Цивільний кодекс України : наук.-практ. комент. (поясн., тлумачення, реком. з використ. позицій вищ. суд. інстанцій, М-ва юстиції, науковців, фахівців) / [В. М. Кравчук, В. І. Крат, В. М. Марченко та ін.]. – Х. : Страйд, 2009. –Т. 2: Фізична особа. – 296 с.

Надійшла до редакції 09.02.2012

Рассмотрены особенности представительства интересов ограниченно дееспособных лиц во внутрикорпоративных отношениях и предложены изменения к действующему законодательству по этому вопросу.

The features of presentation of restrictedly capable people's interests in inner corporate relationship are considered and changes to the current legislation through this question are offered.